

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:3 • 2004

Kvinnors position på arbetsmarknaden i mellankrigstidens Tyskland och Sverige

Silke Neunsinger, *Die Arbeit der Frauen – die Krise der Männer. Die Erwerbstätigkeit verheirateter Frauen in Deutschland und Schweden 1919–1939*, Diss, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensis 198, Uppsala 2001. 286 s.

Rätten till arbete, kvinnors arbete och rätten att försörja sig själv har länge varit ett stort forskningsfält inom svensk kvinno/genusforskning. Forskningsfältet är brett och mångfacetterat. Silke Neunsingers avhandling är ytterligare ett bidrag, men med en komparativ ansats, en jämförelse av Tyskland och Sverige. Med denna jämförelse vill författaren belysa vad hon kallar en manlighetens kris förorsakad av kvinnoemancipationen. En viktig utgångspunkt är Ulla Wikanders forskning. Wikander har funnit att kvinnors situation på arbetsmarknaden begränsades parallellt med att kvinnor erhöll formella rättigheter, en motsägelsefull utveckling som under mellankrigstiden bland annat, enligt Neunsinger, tog sig konkreta uttryck i angrepp på gifta kvinnors förvärsarbete. Detta var en internationell företeelse, där familjeförsörjarkonceptet framhölls som det mest ändamålsenliga för den samhälleliga utvecklingen. Tesen Neunsinger driver är alltså att ju djupare den manliga krisen var, desto hårdare blev angreppen på kvinnornas nya position. Denna kris ledde till en omförhandling av könsrelationerna och i förhandlingen framhålls de olika deltagarnas maktresurser, såväl symboliska som materiella, som viktiga.

Avhandlingen är en ambitiös studie med många uppslag. Utgångspunkten tas i två lagar som reglerade gifta kvinnors rättigheter på arbetsmarknaden i Tyskland respektive i Sverige. Dessa lagar stiftades under mellankrigstiden och innebar i båda fallen, i någon mening, slutet på en diskussion om gifta kvinnors rätt till arbete. Lagarna fick väsentligt olika utseende i de båda länderna, instiftades vid olika tidpunkter och reglerade olika förhållanden men var i båda fallen tillämpliga endast på kvinnor. I Tyskland trädde lagen i kraft 1932 och innebar att gifta kvinnor som var statstjänstemän kunde avskedas. I Sverige trädde lagen i kraft 1939 och innebar att inga kvinnor fick avskedas på grund av giftermål, graviditet eller förlossning.

Undersökningen behandlar vägen fram till lagstiftningen, men inte implementeringen av densamma. De frågor som författaren ställer är: Hur motiverades angreppen på arbetsrätten för gifta kvinnor? På vilka grunder krävdes avskedanden? På vilka sätt bemöttes argumenten? Vilka engagerade sig för och vilka mot gifta kvinnors rätt till arbete? Hur förhöll sig parlamentariker, fackföreningar och kvinnoorganisationer? Vilken betydelse hade situationen på arbetsmarkna-

den och den ekonomiska krisen för diskussionens utgång? Författaren vill också kasta ljus över den i internationella sammanhang ovanliga utveckling som förloppet tog i Sverige, det vill säga att införa ett förbud mot att avskeda kvinnor i samband med giftermål eller barnafödande, samt lyfta fram likheter och skillnader i den svenska och tyska diskussionen om gifta kvinnors rätt till förvärsarbete.

I ett inledande avsnitt tas den rättsliga utvecklingens betydelse för förhållandet mellan könen upp. I Tyskland var lagstiftningen motstridig när det gällde jämställdheten mellan könen. I relationen mellan stat och medborgare kan den tyska lagstiftningen betraktas som progressiv genom att jämställdheten mellan könen var grundlagsreglerad i den offentliga rätten, men konservativ när det gällde privaträtten, det vill säga kvinnor var underställda män i äktenskapet och förhållanden där var familjens ensak. I Sverige fanns en ny äktenskapslagstiftning sedan 1920, där skillnaden mellan gifta och ogifta kvinnor upphävdes för dem som gifte sig efter det att lagen trätt i kraft samt behörighetslagen som gav kvinnor rätt till högre statliga tjänster dock inte alla, domartjänster var till exempel undantagna. I Tyskland var/är privaträtten starkt reglerad och statens möjligheter att påverka enskilda människors liv små i jämförelse med i Sverige, där myndigheterna hade/har betydligt större möjligheter att gripa in i människors privata angelägenheter. Neunsingers slutsats är att i Tyskland var privaträtten mer konservativ än i Sverige medan den offentliga rätten var mer progressiv än i Sverige.

Författaren framhåller att arbetslösheten bland män spelade en väsentlig roll i diskussionen om kvinnors förvärsarbete och mot bakgrund av detta behandlas statistikens betydelse för hur läget uppfattades. Det framgår med stor tydlighet att statistikproduktion i hög grad var/är ett uttryck för ideologiska och politiska föreställningar och ett starkt maktpolitiskt instrument. Den svenska kvinnoarbetskommittén kunde visa att kvinnors förvärsarbete inte hotade mäns förvärsarbete eftersom arbetsmarknaden var könssegregerad. Någon motsvarande undersökning gjordes inte i Tyskland. Neunsinger beskriver den parlamentariska debatten och menar att frågan om kvinnors förvärsarbete i Tyskland utslutande betraktades som en kvinnofråga, medan den i Sverige först var en kvinnofråga för att övergå till att bli en befolkningsfråga.

Studien innehåller också en undersökning på lokal nivå, genom fyra fallstudier, två i varje land, där författaren vill nyansera bilden av arbetsmarknaden på nationell nivå. Här studeras regionala variationer av tolkningen av lagstiftningen. Frågeställningen här är hur man på lokal nivå, i praktiken, förhöll sig till gifta kvinnors förvärsarbete? I fallstudierna visar författaren att variationen var stor och att de lokala fackföreningarna och kvinnoorganisationerna hade stor betydelse för kvinnors ställning på den lokala arbetsmarknaden. Frågan om gifta kvinnors arbete kunde tjäna många syften för de inblandade organisationerna till exempel att uppnå solidaritet i andra frågor eller att behålla kvinnliga medlemmar. Olika fackliga organisationer intog olika positioner i frågan. Även religiösa dimensioner

hade betydelse. För kvinnor var det emellertid svårt att göra sina röster hörda.

I Tyskland var kvinnorna splittrade mellan gifta och ogifta kvinnor och efter religiös övertygelse och de misslyckades med att skapa allianser med manliga grupper. I Sverige var kvinnorörelsen mer enad och bildade allianser med socialdemokratin. Kvinnoorganisationerna i Sverige var mer enhetliga/homogena än de tyska. Den tyska kvinnorörelsen var däremot tämligen marginaliserad och kunde inte finna gehör för sina synpunkter, medan den svenska fann arenor för sina idéer.

Neunsingers slutsats är att i Tyskland rekonstruerades manligheten genom en lagstiftning där gifta kvinnor kunde avskedas från statlig tjänst, utan att kvinnorörelsen lyckades förhindra det. I Sverige däremot lyckades kvinnorörelsen omformulera frågan om gifta kvinnors förvärvsarbete så att detta skulle gynna nationens väl, det vill säga frågan kom inte att hota manligheten, bland annat tack vare kvinnoarbetskommitténs insatser. En grundläggande orsak till de olika förloppen och deras skilda resultat i form av lagstiftningen i Sverige och Tyskland beträffande gifta kvinnors förvärvsarbete är, menar författaren, tidsaspekten, det vill säga att beslutet försköts i tiden och kom senare i Sverige genom kvinnorörelsens relativt enhetliga agerande och förmåga att skapa allianser med grupper av män. I Tyskland däremot togs beslutet under kristiden.

Avhandlingen har ett ambitiöst upplägg och väcker många idéer men också frågor av metodologisk karaktär. Jag frågar mig vad Neunsinger egentligen vill undersöka? Avhandlingens titel, *Kvinnornas arbete – männens kris. Giftnors förvärvsarbete i Tyskland och Sverige*, ger tyvärr ingen verklig vägledning härvidlag. Titeln är kopplad till tesen att männen i samhället genomgick en kollektiv identitetskris vilken skapade ett behov av att inskränka kvinnors rörelsefrihet på arbetsmarknaden. Männens kris är ett ofta förekommande uttryck i undersökningen, och det hade varit välgörande med en klar definition av vad den innebar, och om denna kris skiljer sig åt mellan de två länderna och i så fall hur. De gifta kvinnornas faktiska förvärvsarbete studeras i sak inte alls, vilket man ju lätt skulle kunna förledas att tro. Den stora problematiken i avhandlingen cirklar emellertid, som jag ser det, runt orsakerna till kvinnors underordning och reproduktionen av denna. Några centrala utgångspunkter för studien är Wikanders tes och konstruktionen av manligheten samt begreppet hegemonisk manlighet hämtat hos Robert Connell. Med ett tydligt formulerat övergripande syfte hade avhandlingen vunnit i klarhet, och Neunsingers konkreta frågeställningar hade fått ett större djup.

Utifrån den undersökning Neunsinger genomför tolkar jag det övergripande syftet som en önskan att renodla vilka förhållanden som leder fram till att en viss grupp (i detta fall kvinnor) kan utestängas från respektive få utrymme på arbetsmarknaden. För detta syfte lämpar sig en komparativ studie i hög grad och jag finner Neunsingers studie mycket lovvärd i detta avseende. En komparation ger möjligheter att se generella mönster och man lyfter sig över den nationella histo-

riens ofta trånga perspektiv. Särdrag liksom universella strukturer kan synliggöras och skärskådas. En komparation gör det också möjligt att åskådliggöra fenomen eller företeelser som inom ett land betraktas som självklara och öppnar därigenom för en omvärdering av den egna historien. Dessutom ger en komparation goda möjligheter att undersöka kausalitetsförhållanden. Genom att göra en komparativ studie mellan Tyskland och Sverige kan skälen till kvinnors underordning renodlas, liksom strategier för upphävandet av densamma. En komparativ studie ställer emellertid stora metodologiska krav på undersökningens utformande. Tydliga avgränsningar är nödvändiga och ett omsorgsfullt arbete måste läggas ned på att få fram jämförbara kategorier. Man kan ju aldrig jämföra hela situationen, totaliteten, utan bara vissa företeelser och dessa måste isoleras och tydliggöras. Inledningsvis diskuterar Neunsinger dessa frågor men diskussionen följs sedan inte upp.

I jämförande historiska analyser brukar Sverige och Tyskland beskrivas som en form av idealpar mot bakgrund av bland annat den sena och snabba industrialiseringen, arbetarrörelsens organisation et cetera och möjliggör därför isolering av kausala faktorer.¹ En mer specifik motivering till varför Sverige och Tyskland valts i just denna studie hade varit välgörande. Vad vill författaren förklara genom att undersöka just Sverige och Tyskland med avseende på kvinnors position på arbetsmarknaden? Jag reser frågan mot bakgrund av att det i Storbritannien antogs en lagstiftning liknande den i Sverige från 1939, långt tidigare, nämligen 1919, med *the Sex Disqualification (Removal) Act* som innebar att "a person shall not be disqualified by sex or marriage from the exercise of any public function or from being appointed to or holding any civil or judicial office or post or from entering or assuming or carrying on any civil profession or vocation".² Det hade varit intressant om Neunsinger förhållit sig till denna lagstiftning, som för övrigt inte nämns i avhandlingen.

En annan metodologisk utmaning är undersökningsobjekten, det vill säga de två lagarna och processen som leder fram till dessa. Den svenska lagen gav *alla kvinnor* ett anställningsskydd i en viss situation, medan den tyska lagen gjorde det möjligt att avskeda just *statsanställda kvinnor* på grundval av graviditet och giftermål. Det vill säga lagarna – undersökningsobjektet i detta fall – är asymmetriska. Detta problem hade lätt kunnat överbryggas genom att hänsyn tagits till några andra i sammanhanget relevanta lagar, som inte heller nämns i undersökningen. I en lag från 1927 (som tillkom i samband med Washingtonkonventionen, som Sverige inte undertecknade på grund av kopplingen till nattarbetsförbudets utvidgande) fanns ett "Kündigungsschutz für Wöchnerinnen" – det vill säga under tiden före och efter förlossningen var det inte tillåtet att avskeda någon, ett

1. Se t ex Teresa Kulawik, "Maskulinitet och välfärdsstatens framväxt i Sverige och Tyskland", *Kvinnvetenskaplig tidskrift* 1999:3.

2. Susan Pedersen, *Family, Dependence, and the Origins of the Welfare State. Britain and France, 1914–1945*, Cambridge 1993, s 299.

skydd som utökades 1942 till att gälla hela graviditeten. En annan lag som luckrade upp den lag som gjorde det möjligt av avskeda statsanställda kvinnor på grundval av giftermål med mera kom 1939, det vill säga samma år som den svenska lagen trädde i kraft, för att året efter, 1940, upphävas fullständigt.³ Detta reser naturligtvis frågan om varför Neunsinger gör en asymmetrisk tidsavgränsning? Ett resonemang kring detta hade varit välgörande. Hade det inte varit mer relevant att ha samma undersökningsperiod för båda länderna? Undersökningen hade då naturligtvis behäftats med andra problem, till exempel att Weimarrepubliken övergick till att bli Nazityskland. En väl motiverad avgränsning och ett aktivt förhållningssätt till den vidare utvecklingen i Tyskland hade lyft undersökningen avsevärt.

Fallstudierna utgör ett intressant uppslag i avhandlingen men innebär en avvikelser i en annars stabil disposition. Neunsinger kommer, som väntat, fram till att det skiljer sig åt på lokal nivå, både beträffande faktiska förhållanden och hur olika grupper och organisationer argumenterar och agerar. Här skulle det finnas anledning att gräva djupare och undersöka fler orter med ett mer genomtänkt och i någon mån representativt urval för att få en bättre bild av hur det skiljer sig mellan olika delar av landet och varför. Utan fallstudierna men med en utökad undersökningsperiod för den tyska delen hade dispositionen varit stabil, konsistent och logisk. I stället hade en studie av befolkningsfrågans utveckling och arbetsgivarnas hållning till lagstiftningen kunnat göras. Befolkningsfrågan hade ju helt klart stor betydelse för den svenska utgången, men hur såg det ut i Tyskland? Hur såg arbetsgivarna på denna problematik? Både i Tyskland och i Sverige fanns det många arbetsplatser som var beroende av kvinnors arbetsinsatser, vilket delvis också framgår i avhandlingen. Med en sådan avgränsning hade studien blivit mer enhetlig.

Die Arbeit der Frauen – die Krise der Männer är en avhandling som väcker många nya och intressanta frågor. De metodologiska frågetecknen gör emellertid att avhandlingens resultat framstår som litet oklart. Undersökningen hade också vunnit betydligt i klarhet om den diskuterats i förhållande till redan existerande jämförande studier med genusperspektiv. Med en högre grad av vetenskaplig akribi och en språklig genomgång av texten skulle läsbarheten också blivit mycket god. Trots mina invändningar vill jag ändå betona det mycket positiva i att kvinnors rätt till förvärvsarbete belyses genom en ambitiöst upplagd komparativ studie, där likheter och särdrag mellan Tyskland och Sverige kan renodlas på denna punkt. Avhandlingen innehåller ett stimulerande och roligt bildmaterial och flera intressanta citat som skapar liv och känsla för de historiska förloppen.

Annika Åkerblom*

3. Ursula Nienhaus, *Vater Staat und seine Gehilfinnen. Die Politik mit der Frauenarbeit bei der Deutschen Post (1864–1945)*, Frankfurt/M 1995.

* Fakultetsopponent